

açısından ele alan tek sözlük özelliğini taşıyan *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*'dan Mısır Arap Dil Kurumu'nun hazırladığı *el-Mu'cemü'l-kebir*'de büyük ölçüde yararlanılmış ve İbn Fâris'in düşüncelerinin çoğuna yer verilmiştir. Esere yöneltilen eleştirilerin başında tertibinin zor anlaşılması, maddelerin asıllarına göre taksimindeki karışıklıklar, bazı kelimelerin açıklanmaması ve ihtisardan dolayı alıntılarda kısaltma yapılması gibi hususlar gelmektedir.

Mu'cemü mekâyisi'l-luğa Abdüsselâm Muhammed Hârûn tarafından altı cilt halinde yayımlanmış (Kahire 1366-1371/1946-1951, 1389-1392/1969-1972), daha sonra ofset yoluyla Mısır ve İran'da baskıları tekrarlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn). Kahire 1389-92/1969-72 → Beyrut 1411/1991, I-VI; a.m.f., *eş-Şâhibî* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire, ts. (Matbaatü'l-İsâ el-Bâbî el-Halebî), s. 57; Yâkût, *Mu'cemü'l-üde-bâ*, IV, 84-85; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-'Arabî: Neş'etühü ve te'javvürüh*, Beyrut 1968, II, 425-465, 500; Emîl Bedî Ya'kûb, *el-Me'âcimü'l-luğaviyyetü'l-'Arabiyye*, Beyrut 1981, s. 85-90; M. Mustafa Rıdvân, *el-İlmâm Ebû'l-Hüseyn İbn Fâris er-Râzi ve âşâruhü fi'l-luğa ve fi'n-naḥv*, Kahire 1991, s. 87-117; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *'Uyûnü'l-mü'ellefât* (nşr. Mahmûd Fâhûrî), Halep 1414/1994, I, 213-214; Hilmi Halîl, *Dirâsât fi'l-luğa ve'l-me'âcim*, Beyrut 1998, s. 491-502; Sadi Çöğenli – Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 2000, s. 148.

HÜSEYİN ELMALI

el-MU'CEMÜ'L-MÜFEHRES li-ELFÂZİ'L-HADİSİ'N-NEBEVÎ (المعجم المفهرس لألفاظ الحديث النبوي)

Dokuz hadis kitabında yer alan rivayetlerin bu kitaplardaki yerini göstermek için hazırlanan alfabetik kelime fihristi.

Bir hadisin bilinen bir kelimesinden hareketle Buhârî (Leiden 1862-1868, 1907-1908) ve Müslim'in (Kahire 1290) *el-Câmi'u's-şâhih*'leri, Ebû Dâvûd (Kahire 1292), Tirmizî (Kahire 1292), Nesâî (Kahire 1312), İbn Mâce (Kahire 1313) ve Dârimî'nin (Delhi 1337) *es-Sünen*'leri, Mâlik'in *el-Muvaḫḫa*'ı (Kahire 1279) ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde geçtiği yeri (Kahire 1313) tesbit etmek amacıyla 1916 yılında Arent Jean Wensinck, Theodorus Willem Juynboll ve Josef Horowitz'in önderliğinde on beşi aşkın akademikle enstitünün ilmi ve malî desteği, beşi müslüman, diğerleri şarkiyatçı alt-

maş dört kişinin katkısıyla başlayan çalışma 1987'de tamamlanmıştır. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*'in ilk fasikülû kendisine gönderilince bulunduğu hataları tashih edip önerilerde bulunmuş, bunun üzerine proje heyeti diğer fasiküllerin son tashihlerini ve gerekli ilâveleri yapmasını ona teklif etmiş, böylece eseri hazırlama heyetine dahil edilen M. Fuâd Abdülbâkî vefatına kadar (1968) projeye katkısını sürdürmüştür. Eserin ilk cildi çalışmaya başlanılmasından yirmi yıl sonra çıkmış (I. c. 1936; II. c. 1943; III. c. 1955; IV. c. 1962; V. c. 1965; VI. c. 1967; VII. c. 1969), son cildi de (*el-Fehâris*) 1988'de yayımlanmıştır (2. bs., I-VIII, Leiden 1992; I-VII, İstanbul 1986; VIII, İstanbul 1988). Kitap Fransızca olarak *Concordance et indices de la tradition musulmane*, Arapça olarak *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî* şeklinde anılmış, kısaca *Concordance* ve *el-Mu'cemü'l-müfehres* diye meşhur olmuştur. Çalışmanın ilk yedi cildinde hadislere, VIII. cildinde ise senedlerin sahâbi râvileri ve hadis metinleri içinde geçen şahıs, kabile, fırka, mezhep, din, melek, cin, şeytan, put, hayvan, şehir, ülke, dağ, göl, nehir ve diğer yer adlarıyla nisbelere yer verilmiş, Kur'an âyetlerinin geçtiği yerler gösterilmiştir. Farklı şekillerde anılan şahıs, terim ve yer adları bir defa zikredilmiş, diğer yerlerden buralara atıf yapılmıştır (Raven, VIII, s. k-^a).

el-Mu'cemü'l-müfehres, dokuz hadis kitabındaki rivayetlerin, kelimenin içinde geçtiği cümlelerin anlamlı bir kısmı ile birlikte bu eserlerdeki yerlerini gösteren bir çalışmadır. Bir hadisin kaynağı bulunmak istendiğinde en nâdir kullanılan anahtar kelimelerden hareketle hadisin dokuz eserinde hangi bölümlerinde geçtiğine dair bilgilere ulaşmak mümkündür. Çalışmada Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'i "خ", Müslim'in *el-Câmi'u's-şâhih*'i "م", Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i "د", Tirmizî'nin *es-Sünen*'i "ت", Nesâî'nin *es-Sünen*'i "ن", İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i "ج" (ilk 23 sayfada "ق"), Dârimî'nin *es-Sünen*'i "دي", Mâlik'in *el-Muvaḫḫa*'ı "ط", Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i "حم" (ilk 23 sayfada "حل") rumuzu ile gösterilmiş, ayrıca hadisin sözü edilen kitap, bab veya sayfada birden fazla geçtiğine işaret etmek üzere ilgili yerdeki tekrarın sayısına göre yıldız (*) işareti konulmuştur.

Eserde her kelimenin sülâsî kök fiili madde başı yapılmış, bu kelimenin içinde geçtiği hadisler önce fiiller, sonra isimler zikredilmek suretiyle sıralanmıştır. İsim-

lerde tenvinli merfû isim, tensinsiz ve son ekli merfû isim, izâfetle mecrur tenvinli isim gibi bir sistem takip edilmiş, ayrıca isimler arasında müfred, tesniye, cemi şeklindeki dizilişe riayet edilmiştir. Müştak kelimelerde önce izâfetsizlere, ardından izâfetilere yer verilmiştir. Fiiller de mâzî, muzâri, emir, ism-i fâil, ism-i mef'ûl olarak sıralanmıştır. Yine fiillerin son eksiz mâlûmları, son ekli mâlûmları, son eksiz meçhulleri, son ekli meçhulleri kaydedilmiş, kendi içinde önce mücerred, daha sonra mezîd bablar alınmıştır.

Hadislerin arkasında kaynağı göstermek için verilen kısaltmalardan sonraki kelime ve rakamlar Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî'nin eserlerinde kitap adı ve bab numarasını, Müslim ve Mâlik'in eserlerinde kitap adı ve hadis numarasını (Müslim'in mukaddimesinde sayfa numarasını), Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde cilt ve sayfa numarasını göstermektedir.

el-Mu'cemü'l-müfehres sahâbi râvisi, baş tarafı veya konusu bilinmeyen hadislerin kaynağını sadece bir kelimeyle tesbit etme ve özellikle Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde kolayca faydalanma imkânı sağlaması, akademik çalışmalarda hadislerin kaynağını gösterme konusunda bir insicam getirmesi bakımından önem taşımaktadır. Ancak eseri hazırlayanlar hadis metinlerinde kendilerince önemli gördükleri kelimeleri esas aldıkları için *el-Mu'cemü'l-müfehres*'te arama sırasında anahtar kelimenin kök fiilinin nâdir kullanılanı ve çekimli olanı tercih edilmeli, aranan hadisin sadece bir kelimesi değil gerektiğinde çeşitli kelimeleri anahtar olarak denenmelidir. Ayrıca aramada esas alınan lafzın bazı benzer hadislerde ortak olması sebebiyle her zaman istenilen hadise işaret edemeyebileceği, kitap, bab ve sayfa numaralarında hata bulunabileceği düşünülerek hadisin gösterilen yerde olup olmadığı kontrol edilmelidir.

Yukarıda zikredilen dokuz kitapta geçtiği halde *el-Mu'cemü'l-müfehres*'te yer almamış hadisler az değildir. Ayrıca Müslim'in *el-Câmi'u's-şâhih*'inde senedi verilip metni zikredilmeyen rivayetlerin dikkate alınmaması, *el-Muvaḫḫa*'da Mâlik'in ve diğer fakihlerin görüşlerine (âsâr ve fetâvâ) değil sadece merfû rivayetlere işaret edilmesi eserin kusurları olarak değerlendirilmiştir. Sa'd el-Mersâfî'nin çalışmasında (bk. bibl.) bu hataların bir kısmı belirtilmiştir. Fransızca mu-

kaddimeleri Ahmed et-Tayyib tarafından Arapça'ya tercüme edilen (*Mecelletü Merkezi's-sünne ve's-sire*, sy. 1 [Katar 1404/1984], s. 237-296) *el-Mu'cemü'l-müfehres*'in dayandığı eserlerin kitap ve bab numaralarını göstermek üzere Muhammed Fuâd Abdülbâki *Teysirü'l-menâ'a bi-kitâbey Miftâhi künûzi's-sünne ve'l-Mu'cemi'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî* adıyla bir eser kaleme almıştır (Kahire 1353-1354, 1409/1988; Beyrut 1404).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mâce, *Sünen* (nşr. M. Fuâd Abdülbâki), neşreden tanıtım yazısı, İstanbul 1982, II, 1525-1528; J. J. Witkam, "Meşrû'u te'lîfi'l-Mu'cemi'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî'arzun târihiyyün" (trc. Muhammed Tahtah), *Wensinck, el-Mu'cem*, VIII, s. z-y; W. Raven, "İrşâdât li'l-kârî" (trc. Muhammed Tahtah), a.e., VIII, s. k-'a; Muhammed Zubayr Siddîqi, *Hadîs Edebiyatı Tarihi* (trc. Yusuf Ziya Kavakcı), İstanbul 1966, neşreden giriş, s. 19; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 62-66; Ebû Muhammed Abdülmehdî b. Abdülkâdir b. Abdülhâdî, *Ṭuruḡu tahrîci hadîsi Resûlillâh şallâllâhü 'aleyhi ve sellem*, Kahire 1987, s. 87-100; Sa'd el-Mersafî, *Edvâ' alâ aḡḡâ'i'l-müşteşrikin fi'l-Mu'cemi'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî*, Küveyt 1408/1988; İsmail L. Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, İstanbul 2003, s. 245-247.

İBRAHİM HATİBOĞLU

MU'CEMÜ'Ş-ŞUARÂ

(معجم الشعراء)

Merzûbânî'nin

(ö. 384/994)

Arap şairlerinin biyografisine dair eseri.

Kitapta Câhiliye devrinden başlayarak yazarın kendi zamanına kadar Arap şairlerinin biyografileri alfabetik sıraya göre ele alınmıştır. Müellif, tesbit edebildiği kadar çok sayıda şahsiyete eserinde yer vermeyi amaçladığından meşhur olan ve olmayan yaklaşık 5000 şairden söz etmiştir. Şairleri Câhiliye devri, İslâmî dönem, Emevî ve Abbâsî devirleri şeklinde gruplandırarak kaydeden müellif her şairin ismini, nisbe ve künyesini zikrettikten sonra biyografisiyle ilgili kısa bilgiler aktarmakta; bazı haber, anekdot ve hikâyelerle şiirlerinden örnekler yer vermektedir. Eserde şiirlerin gerçek sahiplerinin belirlenmesinde özel bir titizlik gösterilmiştir. Eserin ayn harfinden yâ harfine kadar olan ve ancak beşte birini teşkil eden kısmı zamanımıza ulaşabilmiştir. Bu harfler arasında gayn, nûn ve vav mevcut olmadığı gibi ayn ve lâm harflerinde de eksiklikler bulunmaktadır.

Kitabın kaynakları arasında müellifin hocası Ebû Bekir es-Sûlî'nin eserleriyle Mufaddal ed-Dabbî'nin *el-Mufaddaliyyât'ı*, Ebû Temmâm'ın *el-Ḥamâse'si*, Ebû Abdullah İbnü'l-Cerrâh'ın *Men süm-miye mine's-şu'arâ'i* 'Amren adlı kitabı, İbnü'l-Kelbî, Ebû Saïd es-Sükkerî, Müberred, Sa'leb ve İbn Düreyd'in mizahla ilgili eserleri bulunmaktadır. Öte yandan İbn Hacer'in *el-İşâbe'si* başta olmak üzere İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dımaşk'ında*, Yâkût'un *Mu'cemü'l-üdebâ'*nda, İbn Şâkir el-Kütübî'nin 'Uyû-nü't-tevâriḡ ile *Fevâtü'l-Vefeyât'ında*, İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân'ında*, yine İbn Hacer'in *Tehzîbü'l-Tehzîb'i* ile *Lisânü'l-Mizân'ında* *Mu'cemü'ş-şu'arâ'*-dan bol miktarda nakillerin yapıldığı görülmektedir. Eser, şairlerin meşhur olmayan adlarıyla zikredilmesi ve alfabetik dizime tam riayet edilmemesi gibi yönlerden eleştirilmiştir. Kitaba İbnü'ş-Şa'âr *Tuḡfetü'l-vüzerâ'* 'alâ *Kitâbi Mu'cemi's-şu'arâ'* adıyla bir zeyil yazmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1734).

Mu'cemü'ş-şu'arâ''nin mevcut kısmı ilk defa Fritz Krenkow tarafından neşredilerek Hasan b. Bişr el-Âmidî'nin *el-Mü'telif ve'l-muḡtelif* adlı eseriyle birlikte basılmış (Kahire 1354), daha sonra eseri yayımlayan Abdüsettar Ahmed Ferrâc, çeşitli kaynaklarda *Mu'cemü'ş-şu'arâ'*-dan yapılan nakillerde geçen 250 kadar şairin adını neşrin sonuna eklemiştir (Kahire 1960). İbrâhim es-Sâmerrâî, yine kaynaklarda mevcut *Mu'cemü'ş-şu'arâ'*'dan nakillere dayanarak 258 şairi *Mine'd-dâ'i min Mu'cemi's-şu'arâ' li'l-Merzûbânî* adıyla yayımlamıştır (Beyrut 1404/1984). İhsan Abbas, aynı eserlerden faydalanıp kaleme aldığı makalesinde bu çalışmaya seksen üç şair daha eklemiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Merzûbânî, *Mu'cemü'ş-şu'arâ'* (nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc), Kahire 1379/1960, neşreden giriş, s. e-k; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 192; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1734-1735; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 191; Nihad M. Çetin, *Es-ki Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 38-40; İzzeddin İsmâil, *el-Meşâdirü'l-edebîyye ve'l-luḡaviyye fi't-türâşi'l-Arabî*, Beyrut 1976, s. 243-247; *Ma'a'l-mektebe*, s. 152-153; İbrâhim es-Sâmerrâî, *Mine'd-dâ'i min Mu'cemi's-şu'arâ' li'l-Merzûbânî*, Beyrut 1404/1984, s. 5-10; F. Krenkow, "Das Wörterbuch der Dichter Mu'ccam aš-šu'arâ' von al-Marzubânî", *Islâmica*, IV, Leipzig 1931, s. 272-282; İhsan Abbas, "Mültekaḡât mine'l-kusmi'l-mefkûd min Mu'cemi's-şu'arâ'", *el-Ebhâs*, XXXIII, Beyrut 1985, s. 3-36.

HÜSEYİN YAZICI

MU'CEMÜ'Ş-ŞÜYÛH

(bk. FEHRESE).

MU'CEMÜ'L-ÜDEBÂ

(معجم الادباء)

Yâkût el-Hamevî'nin

(ö. 626/1229)

Arap ediplerinin biyografisine dair *İrşâdü'l-erîb* adlı eserinin diğer adı

(bk. YÂKÛT el-HAMEVÎ).

el-MU'CEMÜ'L-VASİT

(المعجم الوسيط)

Kahire Arap Dil Kurumu tarafından çıkarılan Arapça sözlük.

1932 yılında kurulan Kahire (Mısır) Arap Dil Kurumu'nun (Mecma'u'l-luḡati'l-Arabiyye) kuruluş amaçlarından biri de Arap dilinin tarih içindeki gelişimini gösteren bir sözlük hazırlamaktır. Bu maksatla kurum bir komisyon oluşturarak hazırlanacak sözlüğün planını tesbit etmekle görevlendirdi. Komisyon üyelerinden Alman asıllı şarkiyatçı August Fischer, İngilizce Oxford sözlüğünün dengi Arapça bir sözlük telifine girişti, ancak bu çalışma II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla durdu, kendisinin 1949 yılında ölümüyle de sonuçsuz kaldı. Kurum, onun hazırladığı malzemeyi değerlendirip sözlük haline getirmek istediye de sadece az bir kısmını yayımlayabildi. Bir yandan bu çalışma devam ederken öte yandan tarihî gelişimi de yansıtan *el-Mu'cemü'l-kebîr*'in hazırlıkları sürdürülmüş ve on yıllık bir mesaiden sonra 1956'da 500 sayfalık bir örnek cilt uzmanların incelemesine sunulmuştu. Bu arada Mısır Millî Eğitim Bakanlığı'nın 1936 yılında Arap Dil Kurumu'nun ilmî ve teknik terimleri içine alan, şekil ve resimlere de yer veren orta hacimli bir sözlük hazırlamasını talep etmesi üzerine *el-Mu'cemü'l-vasît* yeniden gündeme geldi ve hazırlanmasına ancak 1940'ta başlanabildi. 30.000 madde başı ve 600 resim ihtiva eden eser yirmi yıllık bir çalışma sonunda tamamlandı.

el-Mu'cemü'l-vasît hazırlanırken geçmişle bugün arasında sağlam bir bağın kurulması amaçlanmıştır. Kurumun genel sekreteri İbrâhim Medkûr'un da belirttiği gibi sözlükte XX. yüzyılın kelimeleriyle Câhiliye ve sadr-ı İslâm devri lafzları bir araya getirilerek dilin çeşitli dö-